

Feesten van het oude Israël

Klaas Spronk

De feesten van het oude Israël zoals we die kennen uit de Hebreeuwse Bijbel worden grotendeels nog steeds gevierd in het moderne jodendom. In dit artikel zal aandacht besteed worden aan hun oorsprong. Daarnaast waren er nog andere, minder bekende maar zeker niet minder boeiende feesten. Bij de beschrijving daarvan zal vooral ook gekeken worden naar de uitvoeringspraktijk. Hoe stemmig en hoe vrolijk ging het er bij die feesten aan toe?

De feesten op een rij

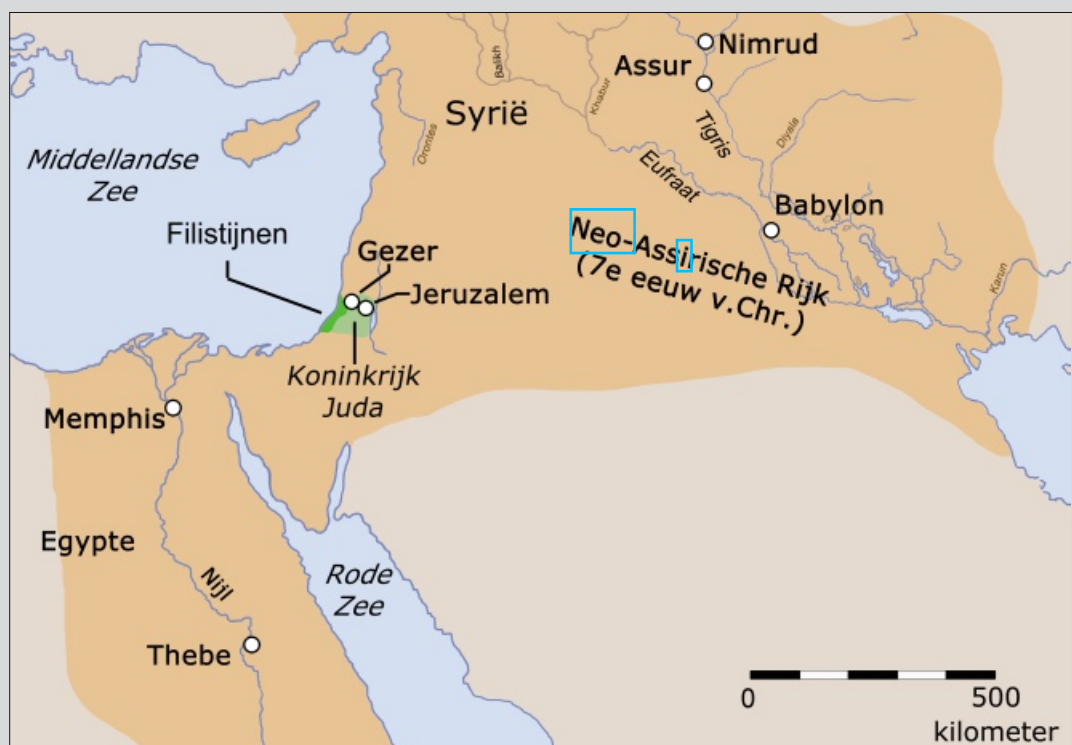
In de traditioneel aan Mozes toegeschreven boeken aan het begin van de Hebreeuwse Bijbel vinden we een aantal lijsten met feesten (Exodus 23:14-17; Leviticus 23; Numeri 28-29 en Deuteronomium 16:1-16). Ze geven aan dat de god van Israël niet alleen gehoorzaamheid verlangt door het houden van allerlei gedragsregels. Hij is ook gediend met feesten. Bij nadere bestudering van deze en andere teksten over de betreffende feesten blijkt dat de gegevens niet in alle opzichten met elkaar overeenkomen. We moeten aannemen dat er een bepaalde ontwikkeling heeft plaatsgevonden, waarbij de nadruk steeds meer kwam te liggen op de viering van de feesten in de tempel te Jeruzalem. Ook is het aannemelijk dat de theorie niet in alle opzichten overeenkwam met de praktijk. Zo worden de grote feesten in Deuteronomium 16 beschreven als pelgrimsfeest in Jeruzalem, maar zullen ongetwijfeld niet alle Israëlieten daarvoor steeds naar Jeruzalem zijn getrokken. Men zal die feesten ook in een of andere vorm thuis hebben gevierd, zoals bijvoorbeeld wordt gesuggereerd in Exodus 12 in het verhaal van de instelling van Pesach bij de uittocht uit Egypte. Dat werd als vanzelf helemaal de praktijk nadat rond 586 v.Chr de tempel was verwoest.

We lopen nu eerst de feesten na zoals die in Leviticus 23, de meest overzichtelijke lijst, worden beschreven.

De sabbat

De opdracht om elke zevende dag volstreekte rust te houden en die te wijden aan God, lijkt op het eerste gezicht niet goed te passen in het rijtje feestdagen. Ook de soms draconische straffen in de boeken van Mozes op het overtreden van het sabbatgebod zijn niet bepaald feestelijk. Zo werd volgens Numeri 15:32-36 een man die op sabbat hout sprokkelde op bevel van God gestenigd. Er is weinig reden om aan te nemen dat dit in het oude Israël een veelvoorkomende praktijk was, maar blij word je hier niet van. Passender is het om

de nadruk te leggen op het toch wel heel positieve element van de regelmatige rustdag. Over de herkomst en ouderdom van die instelling is buiten de teksten uit de Hebreeuwse Bijbel weinig bekend. Het lijkt een typisch Israëlitisch gebruik en kan dus terecht als een principieel element aan het begin van de lijst worden genoemd. Het is ook het enige feest dat in de Tien Geboden/Woorden wordt genoemd. In de versie van Exodus 20 (vers 10-11; zie ook 31:13-17)

Afb.1 Kaart Assyrische Rijk en het koninkrijk Juda (Illustratie Martin Hense).

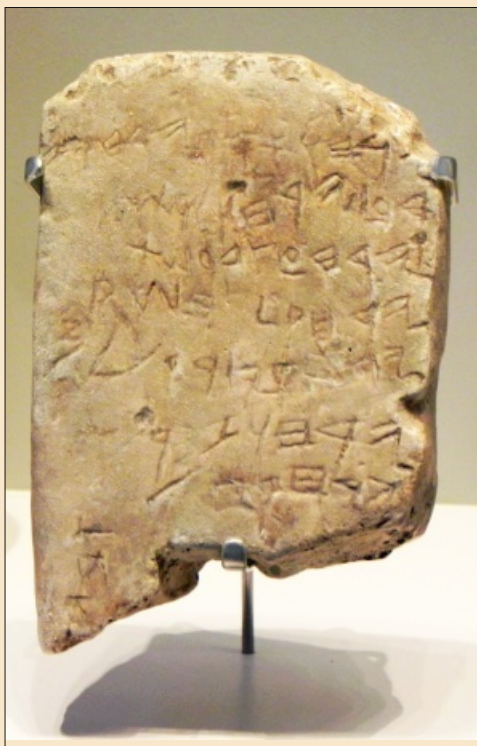
wordt de sabbat genoemd als een manier om de schepping te vieren, in de versie van Deuteronomium 5 (vers 12-15) om de bevrijding uit Egypte niet te vergeten. Het feestelijke van de sabbat zit in het feit dat hiermee het dagelijkse patroon wordt doorbroken en juist dat is over het algemeen het kenmerk van een feest. De manier waarop de sabbat werd uitgevoerd en beleefd in het oude Israël zal in veel opzichten overeenkomen met hoe dat in joodse kringen nog steeds gebeurt, namelijk als een intens familiefeest.

De kalender van Gezer

Aan het begin van de twintigste eeuw vond men in Gezer (30 km ten westen van Jeruzalem) een tekst op een stuk kalksteen (11,1 x 7,2 cm) uit waarschijnlijk de tiende eeuw v.Chr., met daarop een kalender op basis van tijdstippen in de landbouw (zie Afb. 2):

✕ Twee maanden inzamelen,
twee maanden zaaien,
twee maanden laat zaaisel,
één maand vlas snijden,
één maand gerst oogst,
één maand oogsten en meten,
twee maanden snoeien,
één maand zomervrucht ✕.

De tekst lijkt te zijn ondertekend met de naam van de schrijver: Abij(ah).

De hier weergegeven twaalf maanden beginnen in het najaar met de fruitoogst. In het voorjaar is er eerst de gerstoogst, die wordt gevierd in het feest van het ongedesemde brood zoals hierboven beschreven. Later volgt de graan- of tarweoogst. Dat wordt gevierd in het Wekenfeest. Bij het Loofhuttenfeest wordt de wijnoogst gevierd.

Afb. 2 De Gezerkalender.

Pesach en feest van het ongedesemde brood

Terwijl de sabbat niet gekoppeld is aan de tijd van het jaar, zijn de meeste andere feestdagen verbonden met de wisseling der jaargetijden en dan met name met de daaraan verbonden fasen in de landbouw. Het begint in de lente met het zevendaagse feest van het ongedesemde brood. Dat is van oorsprong een feest ter gelegenheid van de gerstoogst in het voorjaar. Het gebruik om bij die gelegenheid ongedesemd brood te eten (tegenwoordig kennen we dit brood vooral als matzes) symboliseert het nieuwe begin. Door geen desem (gemaakt van het oude brood) aan het deeg toe te voegen rijst het niet, waarmee wordt aangegeven dat er met de oogst iets geheel nieuws begint. Elk jaar is het weer spannend of de oogst zal lukken: hoe hard er ook aan gewerkt is, het blijft afwachten. Het besef leefde heel sterk dat men afhankelijk was van de gunst van God. In de Hebreeuwse Bijbel is het feest van het ongedesemde brood gekoppeld aan het feest van Pesach en het verhaal van de bevrijding uit Egypte, zoals wordt verteld in Exodus 12. De naam Pesach wordt daarbij in verband gebracht met het Hebreeuwse woord voor ‘overslaan’: de doodsendel die de eerstgeborenen in Egypte doodt zal de huizen van de Israëlieten overslaan, wanneer hij op het deurkozijn het bloed aantreft van het lam dat voor dit feest geslacht is. Naast het ongedesemde brood wordt ook dat lam gegeten. Een luxe. Zo heeft dit feest veel kanten: het is zowel verbonden met de landbouw als met de veeteelt, en zowel met een jaarlijks terugkerend fenomeen als met een eenmalige gebeurtenis in de geschiedenis. Het is een vrolijk feest, maar het heeft ook een ernstige kant.

Het Wekenfeest

Dit feest dankt zijn naam aan het feit dat het zeven weken en één dag na Pesach gevierd wordt. Vanwege dat getal, $7 \times 7 + 1$, wordt het ook in het Grieks aangeduid als **pentakosta**, ‘de vijftigste (dag)’, waarvan de naam Pinksteren is afgeleid. Het wordt ook wel simpel het feest van de oogst genoemd (Exodus 23:16). Het is een eendaagse viering waarbij de eerstelingen van de graanoogst aan God worden aangeboden. Net als bij Pesach is dit gecombineerd met ~~een~~ offers van vlees. In Leviticus 23 worden zelfs zeven eenjarige rammen, een stier en twee volwassen rammen genoemd. Dat betreft dan wel de viering in de tempel. In de huiselijke en plaatselijke vieringen zal het wat minder bloederig zijn toegegaan. Een mooie sociale aanvulling op de voorschriften in Leviticus is dat men bij de oogst ook wat moet laten liggen voor de armen en de vreemdelingen (vers 22). In het Bijbelse verhaal van Ruth doet Boaz daar nog

een schepje bovenop door zijn personeel de opdracht te geven om nog wat halmen uit de reeds geoogste bundels te trekken en die te laten liggen zodat Ruth ze op kan rapen (Ruth 2:16). Het boek Ruth is in latere tradities ook nauw verbonden met het Wekenfeest. Het is de vaste lezing bij de viering. Net als Pesach is het Wekenfeest ook gekoppeld aan een gebeurtenis in de geschiedenis van Israël, namelijk aan het moment dat de Israëlieten bij de berg Sinaï via Mozes de Thora van God kregen. Naast Ruth wordt daarom op dit feest ook het verhaal daarover uit Exodus 19 gelezen. Daarmee krijgt het oogstfeest net als het feest van het ongedesemde brood ook iets mee van heilig ontzag. Hoe dat er in de praktijk uitzag, is niet met zekerheid te zeggen. Men kan zich goed voorstellen dat de ernst vooral in de tempel van Jeruzalem te vinden was, terwijl het op de boerderijen vrolijker toe ging. Zoals men tegenwoordig nog mee kan maken dat je bij dit feest aan het begin van de zomer het fruit je om de oren vliegt.

Dag van de ramshoorn en Grote Verzoendag

Op de eerste dag van de zevende maand moeten de ramshoorns schallen (Leviticus 23:24). Het is een signaal dat ook andere feestdagen inluit (Numeri 10:10). In dit geval is het een voorbode van belangrijke gebeurtenissen later in die maand. Op de tiende dag is de Grote Verzoendag, waarop rites voltrokken worden om de door menselijke zonden vertroebelde relatie met God te herstellen. Vijf dagen daarna begint dan het Loofhuttenfeest.

In het huidige Jodendom begint op de eerste dag van deze maand het nieuwe jaar. Zo was het van oudsher ook. We zien dat in de Gezer kalender uit de tiende eeuw v.Chr. Volgens het Mesopotamische systeem begon het jaar echter in het voorjaar. Dat werd door de Assyrische overheersing waarschijnlijk in de achtste eeuw v.Chr. ook gangbaar in het noordelijke rijk van Israël en mogelijk enkele eeuwen later onder Babylonische invloed ook in het zuidelijke rijk van Juda. Rond het begin van onze jaartelling schakelde men weer terug naar het oude systeem.

In hoeverre er parallellen zijn met de nieuwjaarsfeesten zoals we die kennen uit Kanaänitische en Mesopotamische teksten blijft onzeker. Onderzoekers kunnen soms moeilijk de verleiding weerstaan om invloed dan wel afweer te veronderstellen met mogelijke feesten rond de opstanding uit het dodenrijk van

de god van de vruchtbaarheid of met een jaarlijks feest van de koning die opnieuw de troon bestijgt. Men moet dan wel veronderstellen dat de sporen daarvan grondig zijn uitgewist in de overlevering van de teksten die hun plaats gekregen hebben in de Hebreeuwse Bijbel.

Het Loofhuttenfeest

Een duidelijke overeenkomst met de nieuwjaarsfeesten bij de naburige volken is te vinden in het uitbundige karakter van het Loofhuttenfeest zoals dat in het oude Israël gevierd werd aan het begin van de herfst. Men noemt het ook het feest van de inzameling. De loofhutten verwijzen naar de tijdelijke behuizing voor de mensen die deelnemen aan de oogst van de olijven en de druiven. Ook hier is er daarnaast weer een verbinding gemaakt met de geschiedenis van Israël, in dit geval met de reis door de woestijn van Egypte naar het Beloofde Land. De loofhutten symboliseren in dit verband het feit dat men in die periode geen vaste woningen had. Nehemia 8 vertelt het verhaal van een bijzondere viering van dit feest. Het vindt plaats na de terugkeer uit de Babylonische ballingschap. Het volk heeft zich verzameld op een plein in Jeruzalem en krijgt daar de Thora voorgelezen en uitgelegd. Dat komt hard aan, want heel het volk barst – kennelijk schuld bewust – in tranen uit. Daarentegen krijgen ze de opdracht om een feestmaal met veel lekker eten en drinken te bereiden en ervoor te zorgen dat iedereen daaraan deel krijgt. Dat lukt: ‘Toen ging iedereen eten en drinken. Ze deelden alles met elkaar en maakten er een groot en vrolijk feest van. Ze begrepen wat hun was verteld’ (vers 12). Daarna ging men erop uit om takken te zoeken en loofhutten te maken, op de daken van hun eigen huizen, op de pleinen in de stad en in de voorhoven van de tempel. Concluderend wordt opgemerkt dat er ‘zeer grote vreugde’ heerste (vers 17).

Nog meer feesten

Naast de feesten zoals die genoemd zijn in de feestkalenders in de Thora zijn er nog vele andere feesten te noemen zoals die in het oude Israël zijn gevierd. Zo zijn er de feesten in de familiekring, bijvoorbeeld het feest wanneer het kind (in dit geval Isaak) gespeend wordt (Genesis 21:8) of de zevendaagse bruiloftsfeesten zoals bij Jakob (Genesis 29:22) en Simson (Rechters 14:10). Men kende ook een terugkerend familiefeest bij de nieuwe maan. Dat speelt op de achtergrond in een verhaal over David en Jonatan in 1 Samuël 20. David wordt geacht deel te nemen aan de maaltijd bij de koning, maar hij verontschuldigt zich met verwijzing naar ‘een offerfeest voor ons geslacht’ in zijn

geboorteplaats Betlehem (vers 29). Waarschijnlijk waren de offers oorspronkelijk ook bedoeld voor overleden familieleden en hebben we te maken met een vorm van voorouderverering.

Poerim

Een grootschalig feest dat nog genoemd moet worden is Poerim. Het Bijbelboek Ester verklaart de naam van dit voorjaarsfeest ('loten') als een verwijzing naar de manier waarop de Perzische hoge functionaris Haman geprobeerd had de joden uit te roeien: 'hij liet het *poer* werpen, dat wil zeggen het lot, over alle dagen en over alle maanden, een voor een, tot en met de twaalfde maand' (Ester 3:7). Kennelijk was dat een manier om zijn beslissing ten aanzien van de joden door te drukken. Hoe dan ook, zijn opzet mislukt en keert zich zelfs tegen hem zelf. De redding van het volk en de wraak op hun vijand wordt jaarlijks gevierd in een feest dat vaak vergeleken wordt met het carnaval. De religieuze aspecten die in de eerder genoemde feesten zo'n grote rol spelen zijn hierin minder nadrukkelijk aanwezig, zoals ook God zelf niet expliciet genoemd wordt in het boek Ester. De gekunstelde verklaring van de oorsprong doet vermoeden dat het oorspronkelijk om een feest gaat dat door joden in de Mesopotamische diaspora op een eigen wijze is overgenomen. Welk feest dat dan geweest moet zijn, is omstreden. Een aantrekkelijke recente theorie is dat het om een Assyrisch festival gaat waarbij voorafgaand aan de jaarwisseling in het voorjaar door het werpen van het lot (Akkadisch *pūru*) besloten werd welke naam het komende jaar zou krijgen (zie hierover het online artikel van Amitai Baruchi-Unna).

Processies en overwinningsfeesten

Vier je feesten, Juda!', zo houdt de profeet Nahum zijn volksgenoten voor (2:1). Daarmee bedoelt hij de festiviteiten na de overwinning op de vijand, in dit geval het onoverwinnelijk geachte Assyrië. Een voorbeeld van zo'n soort feest vinden we in Exodus 15:20-21, dat vertelt hoe Mirjam de vrouwen van Israël voorgaat in zang en dans, spelend op de tamboerijn, om de redding uit de macht van de Egyptenaren te vieren. We lezen het ook van de dochter van Jeftā, die 'met reidansen en trommelspel' haar vader verwelkomt na zijn overwinning op de Ammonieten, onwetend van het feit dat ze daarmee haar leven op het spel zet (Rechters 11:34). Gemengde gevoelens zijn er bij de glorieuze intocht van Saul en David als zij door zingende en dansende vrouwen

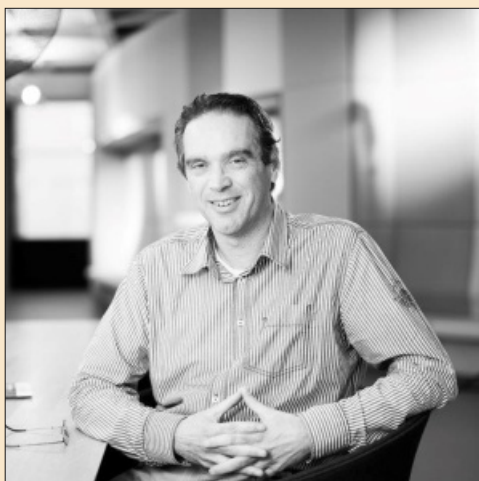
de schaamteloze dans van David

In 2 Samuël 6:16 lezen we dat Davids vrouw Michal zich stoort aan de manier waarop David zich gedraagt bij het binnenhalen van de ark: ‘Ze zag koning David dansen en springen voor de HEER, en haar hart vulde zich met minachting.’ Later verwijt ze hem dat hij zich heeft ‘ontbloot voor de ogen van zijn slavinnen en onderdanen’ (vers 20). Dat heeft te maken met het feit dat hij ‘vol overgave danste’, terwijl hij slechts gekleed was in een linnen lijfrok (vers 14). Het werkwoord dat alleen hier in de Hebreeuwse Bijbel wordt gebruikt voor zijn dansen duidt op een cirkel en **rond gaan**. We kennen uit de periode van het Nieuwe Koninkrijk Egyptische afbeeldingen van processes plaatjes van dansers, die net als David schaars gekleed zijn en die radslagen en voorwaartse salto’s maken. David zou toch niet ...?

Afb. 3 Ostracon met Egyptische danseres, ca. 1200 v.Chr. (Egyptisch Museum, Turijn). © Marco Buggio, CC BY-NC-ND 2.0.

met muziek van tamboerijnen en rinkelbellen worden binnen gehaald na de overwinning op de Filistijnen. Saul is jaloers op David, omdat die daarbij meer eer krijgt dan hij zelf (1 Samuël 8:6-9). Dat herhaalt zich in zekere zin wanneer volgens 2 Samuël 6 Sauls dochter Michal zich stoort aan David vanwege zijn gedrag bij de processie waarmee de ark als nationaal symbool van goddelijke bijstand wordt binnen gehaald, nadat hij eerder in handen was gevallen van de Filistijnen. Informatief daarbij is de opsomming van de muziekinstrumenten die gebruikt werden om de feestvreugde te verhogen: ‘allerlei muziekinstrumenten van hout, lieren, harpen, tamboerijnen, rinkelbellen en cimbalen’ (vers 5). We kunnen het vergelijken met processies van muzikanten zoals we die we kennen uit afbeeldingen in andere culturen in het oude Nabije Oosten (zie afbeelding titelblad).

Klaas Spronk is hoogleraar Oude Testament aan de Protestantse Theologische Universiteit te Amsterdam. Hij publiceerde onder andere studies over voorstelling over het leven na de dood in het oude Nabije Oosten en over de Bijbelboeken Rechters en Nahum.

Bibliografie

- Baruchi-Unna, Amitai. “On the Origins of Purim and Its Assyrian Name (2018).” TheTorah.com. <https://thetorah.com/article/on-the-origins-of-purim-and-its-assyrian-name>
- Fischer, Irntraud & Christoph Marksches (red.), *Das Fest: Jenseits des Alltags* (Jahrbuch für Biblische Theologie 18), Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 2003.
- Gesundheit, Shimon. *Three Times a Year: Studies on Festival Legislation in the Pentateuch*, Tübingen: Mohr Siebeck 2012.
- Greer, Jonathan S., *Dinner at Dan: Biblical and Archaeological Evidence for Sacred Feasts at Iron Age II Tel Dan and Their Significance*, Leiden/Boston: Brill 2013.
- Kolyada, Yelena. *A Compendium of Musical Instruments and Instrumental Terminology in the Bible*, London/New York: Routledge 2014.
- Meyers, Carol. “Feast Days and Food Ways: Religious Dimensions of Household Life”, in: Alberty, Rainer et al. (red.), *Family and Household Religion: Toward a Synthesis of Old Testament Studies, Archaeology, Epigraphy, and Cultural Studies*, Winona Lake, IN: Eisenbrauns 2014, 225-250.
- Smith, John Arthur. *Music in ancient Judaism and Early Christianity*, Farnham/Burlington: Ashgate 2011.